

BOĞAZIÇI MEHTAPLARI

ABDÜLHAK ŞİNASI HİSAR

Özet

Abdülhak Şinasi Hisar bu eserinde çocukluk ve ilk gençlik yıllarında tanıklık ettiği Boğaziçi kültürünü anlatır. O nedenle anlattıkları kişisel anılardan ziyade yok olmuş bir kültüre ait anılardır. Boğaziçi'nin gündelik hayatı, yaz gecelerinde saz takımıyla birlikte yapılan kayık gezintileri, kadın-erkek ilişkileri Doğulu bir kimlik taşısa da Abdülhak Şinasi zamanla tüm bunlarla barışır. Tarihçilerin ve sanatçıların pek rağbet etmediği bu kültüre sahip çıkmak için tanıklıklarını kaleme alır.

İnsanlar

Ahmet Cevdet Paşa	Tarihçi ve hukukçu
Ali Rıza Bey	Balıkhâne Bakanı
İsmail Paşa	Mısır valisi
İzzet Fuad Paşa	Sadrazam
Ruşen Eşref	Yazar ve diplomat
Said Naum Duhâni	Yazar
Yakup Kadri Karaosmanoğlu	Yazar ve diplomat

Olaylar

Boğaziçi'nde Hayat

Boğaziçi, Venedik gibi kendine has âdetleri olan özel bir dünyadır. Her sene mevsimi gelince İstanbul'un mahallelerinde yaşayan insanlar yalılarına taşınır. Birbirini ziyaret edenlerin vapurları Boğaz'da zikzak yaparak bir oraya bir buraya gider. Her gün İstanbul'a inip esnafın ve mahalle halkının toptan aldıklarını taşıyan pazar kayıkları gider gelir. Yelkenliler gelip mevsimlik meyvelerini, senelik soğanlarını, kışlık odunlarını ve kömürlerini getirir. Başka satıcılar da kendilerine has şivelerle sattıkları şeyleri överek suyun üstünde kayıp gider. İkinci vaktinde sandalla gezintiye çıkmak âdettir. Mehtaplı bir gecede bir kayıktaki saz takımının peşinden giderek yapılan yapılan gezintiye "Mehtap" denir.

Boğaziçi'nin Mahrumiyetleri

Abdülhak Şinasi, geçmiş zaman insanlarını o zamanın şartlarıyla anlamak gerektiğini ve geçmiş zamanı anlamak için de bilgiye değil, bilgisizliğe ihtiyacımız olduğunu söyler. Yani bugüne dair bildiklerimiz geçmişe dair öğreneceklerimizden çoktur ve geçmişi anlamak için onları unutmamız gereklidir. O nedenle, bir saz âlemi olacağı ve birkaç saat sandallarla dolaşılacağı haberini alan insanların yaşadığı sevinci idrak edebilmek için onların hangi mahrumiyetlerle yaşadıklarını bilmek lâzımdır.

O zamanlarda Boğaziçi halkının sevdiklerinin ve akrabalarının seslerini duymalarını sağlayan telefon yoktur. Hele karlı günlerde başka semtlerde oturanların hayatta olup olmadıklarından bile kolay kolay haberdar olamazlar.

New York'un fokstrotu, Arjantin'in tangosu, Küba'nın rumbası yoktur. Müzik dinlemek istediklerinde düğmesine basarak dinleyebilecekleri radyoları yoktur.

Otomobil olmadığı için bir semtten diğerine gitmek çok zahmetlidir. O yüzden bir semtte bulunanlar daima sevdikleri bir diğer semtin hasretini çeker.

Kadınlar hep gizlendiklerinden kadınları görmek imkânsızdır. O yüzden çıplak insanların bir arada bulunduğu plajlar yoktur.

Herkesi heyecanlandıran futbol maçları, stadyumlar ve insana kendini bir maden gibi işlemeyi öğreten spor yapma alışkanlığı yoktur.

Müzikli ortamlarda dans ederek beğenilen bir vücuda dokunmanın imkânı yoktur.

İnsanları geçmişten ve gelecekte koparıp bir sığınak gibi kendine toplayan sinemalar yoktur.

En yakın akraba bile olsalar kadınlarla erkeklerin birlikte gezmelerinin ihtimali yoktur. Bu hem yasak hem de İstanbulluların görgüsüne aykırıdır. Bunu yapanlar “taşralı” addedilir.

Hariciye memurları dışında ülke dışına çıkıp Avrupa'ya seyahat etme şansı yoktur. Hatta Avrupa'nın edebiyatıyla bile pek ilgilenilmez.

O zamanlar Boğaziçi'nde münzevi bir hayat yaşanır. Para ve zamanın bol fakat özgürlüğün ve eğlencenin az olduğu bu zamanlarda insanları iki şey oyalır; doğa sevgisi ve müzik.

Doğa Sevgisi

Boğaziçi'nde oturanların çoğu kışın İstanbul'a iner, nisan ve mayıs aylarında geri döner. Nakil araçları ilkel olduğu için kulübelerde yaşayanlardan saraylarda yaşayana kadar herkes mevsimle ilgilidir. Soğuğu ve sıcaklığı tüm insanlar duyar, konakların ve köşkların odaları mangallarla ısınır. Eski evlerin hayatı insanları doğadan ayırmaz; eve bir bahçeden geçilerek girilir, bahçeyi sulamak için bir kuyudan su çekilir, çiçekler ve çiçek kokuları bahçeden evlere taşar. Evin bir köşesinde kediler uyur.

Bahar geldiğinde hayatları doğanın lütfuna ve kahrına göre kurulan insanların ruhuna bir ferahlık dolar. İkinci vakitleri özeldir çünkü sandallarla gezintiye çıkılır ve doğa seyredilir. Boğaziçi'nin deniz kokularına karışan çiçek kokuları derinden duyulur. Hava kararınca suyun üstünde titrek ışıklar oynamaya başlar ve Boğaz bir göl gibi görünür. Bazı gecelerde kadınlar bülbül sesi dinlemek isteyince çocuklarla birlikte kayığa binip Boğaz'ın bülbül yuvalarından gelen sesleri rahatlıkla duyuran meşhur yerlerine giderler.

Yaz geldiğinde uzaktan duyulan sesler ve görülen manzaralar insana sıcaktan bunalmış hissini verir. Yaz bittiğinde de koruların kokuları ve suların sesleri gamlılaşır. Her şey bir sona işaret ederek veda eder.

Müzik

Müzikte ve müziğe eşlik eden sözlerde aranan hüzdür. Abdülhak Şinasi o günlerde insanların hep hicran dolu olduğunu, müziğin bu hicranı tatlılaştırıldığını söyler. Edebiyatın istibdat rejiminden dolayı yıldırdığı, okumanın âdet hâline gelmediği, dini bağnazlığın baskısından kurtulan resmin yeni yeni başladığı ve heykelin yapılmadığı bir zamanda insanların sığındığı tek sanat dalı müziktir. Müzik hayatın her alanında hoşgörülle karşılanır. Öyle ki müzik öğretmeni tıpkı doktor gibi hareme kabul edilir. Mevidler nağmeli okunur. Mevlevi ayinlerinde kudüm ve ney çalınır. Bazı dua merasimlerinde ilahiler okunur. Her mahallede güzel sesli sokak satıcıları vardır. Her evde mutlaka bir saz aleti bulunur. Herkesin tanıdıkları arasında mutlaka bir saz aletini çalmayı bilen veya güzel sesli biri vardır ve geldiklerinde içki ikram edilir ve gecenin geç saatlerine kadar evde müzik dinlenir. Hatta müzik sesini duyan komşular da davet edilmek istediklerini belirten notlar iletirler. Yazın cuma ve pazar günleri kadınlara ayrılmış yerleri bulunan mesire alanlarında herkes alaturka konserler dinler. Kışın büyük kahvehânelerde kadınlara ayrı bir bölme bulunmadığı için bu konserleri sadece erkekler dinler ancak zengin fakir fark etmeksizin her erkek katılır.

İyi bir şarkıcıdan eski müziği iyi bilmesi, âşık gibi söylemesi, İstanbullu olması ve iyi içen biri olması beklenir. Ancak müzikle uğraşanlar birbirlerine rakip oldukları ve beraber örgütlenemedikleri için hayatlarını sanat yoluyla kazanamaz. Çoğu geçimlerini memuriyetle sağlar. Fakat Hıristiyanlardan oluşan ve “çalgıcılar” olarak bilinen profesyonel bir grup daha vardır ve onlara bol bol bahşış verilir.

Mehtaba Çıkmak

Şehir içinde bir yerden bir yere gitmek zor olduğu için mahallelerin kendilerine has nitelikleri çok önemlidir ve Boğaziçi'ndeki münzevi hayatın sunduğu tek eğlence olan müzikli kayık gezintileri Boğaziçi halkı için büyük bir nimettir. Haziran Boğaziçi halkının İstanbul'dan geri dönmesi için henüz

erken bir zamandır, 15 Eylül'den itibaren de rutubet çoğalır. O nedenle temmuz ve ağustos ayları bu eğlenceler için ideal zamandır.

Mehtaba çıkılacak gecelerin yazılı olmayan ama herkes tarafından bilinen kuralları vardır. Mesela o gece başka bir eğlencenin olmamasına dikkat edilir. "Mehtap"ı düzenleyen kişi hangi köyden saz takımı için oradan bir kayık kiralar ve adamlarından birini saz takımıyla birlikte bu kayığa koyar. Bu kişi her şeyin efendisinin istediği gibi olması için elinden geleni yapar. Müzisyenler ve şarkıcılar için kayıkta rakı, balık ve çeşit çeşit meze bulundurur. Haber kulaktan kulağa herkese yayılır ve o gece kimin "Mehtap"ı olduğu hemen herkes tarafından duyulur. Vakit geldiğinde de kayık "Mehtap"ın sahibi kimse onun yalısının önüne gelir, müzisyenleri ve şarkıcıları oradan alır ve müzisyenler akortla uğraşırken asıl toplantı yeri olan Kalender Koyu'na doğru açılır. Kayığı veya sandalı olmayanlar o gece için bir tane kiralar ve "Mehtap"a çıkan yüzlerce kayık küme saz takımının etrafına doluşur. "Mehtap" sahibi asla saz takımıyla aynı kayığa binmez fakat onun kayığının saz takımının bulunduğu kayığa yakın durma hakkını herkes korur.

Erkekler hangi sandalda kimlerle birlikte olacağını önceden kararlaştırır. Bazıları evlerinde biraz rakı içip mehtaba öyle çıkar bazıları da akşam yemeğini atlayarak sandalda biraz içki içip meyve yemekle yetinir.

Kadınların bu gecelere has özel bir tarzları vardır. Onların sandallarının arkasından süslü bir elbise sarkar. Türk olan Mısır hidivinin ailesi ferace giymeye ve yaşmak takmaya üşenmez ancak kadınların çoğu bir maşlah giyip üstüne aynı renkte başörtüsü takmakla yetinir. Tek tük siyah çarşafli kadınlar da bulunur.

Ancak bu gecelerde Boğaziçi ikiye ayrılır. Rumeli'den Kuruçeşme'ye kadar olan kısımla Kalender'den sonraki kısmın "Mehtap"la ilgisi yoktur. Zira Rumeli'den Kuruçeşme'ye kadar olan kısımda gayrimüslimler, Kalender'den Sarıyer'e kadar olan kısımda da alafranga kimseler yaşar ve böyle gecelere katılmayı tercih etmezler. Fakat bazı yabancı elçilik çalışanları "egzotizm" merakıyla arada sırada kalabalığa dahil olurlar. Onlar dışında, devlet büyükleri insanlarla temas etmemek için, din adamları da dünyevi toplantılardan uzak durdukları için katılmazlar.

Saz takımı ara verdiğinde kayıklar ve sandallarda bir kıpırdama olur ve kendilerini Yeniköy akıntısına bırakırlar. Bu sırada kadınlar sandallarını birbirine yaklaştırıp sohbet ederler.

Akıntıyla giderken saz takımının bulunduğu kayık "Mehtap"ın sahibinin bir dostunun veya akrabasının yalısının önüne geldiğinde durur ve saz takımı dışarı çıkmak istemeyen ihtiyarlarla yalıdaki hastalar için çalmaya devam eder. Bazen o gece "Mehtap" olacağını bilmeyen gençler yalılarında sesleri duyup hemen kayıkhâneye inerek sandallarını suya indirtirler. Bazen de yalılardaki kayıkçılar takdir edilmek için yalıdakileri uyandırması için hizmetçiye haber verir ama yalıdakiler çoğunlukla uykulu uykulu pencereden bakıp müziği biraz dinlemekle yetinir.

Kayıklarla sandallar böyle ağır ağır ilerlerken bazısı öne geçer bazısı geriye düşer. Elverişli bir yere gelince müzik tekrar başlar. İnsanlar kendilerini bazen sevdikleri bazen de sevmedikleriyle yan yana bulur. Fakat müzik devam ettikçe kendilerini ya geçmişte ya da gelecekte hayal ederler.

Aşk

Erkekler ve kadınlar ayrı ayrı sandallarla gezmeye çıkarlar ancak müzik esnasında sandallarının yan yana durmasına kimse karışmaz. Bu esnada genç erkekler sandaldaki genç kadınlara bakarken genç kadınlar baktıklarının belli olmaması için kayıkçıya sandalı biraz çevirtirler. Eğer erkekler ısrarlı bakışlar atarlarsa kayıkçı bağlı bulunduğu yalının haysiyetini korumak için sandalı başka bir yere götürür. Birbirlerini sadece bakışarak seven bu insanlar saz takımı susup da kayıklar Boğaz'da başka bir noktaya ilerlemeye başlayınca birbirini kaybeder ve bakışacak başka birilerini bulurlar.

Şarkıcıların söyledikleri şarkılarda da alaturka bir sevgi dünyası anlatılır. Sadece yaz mevsiminde ve açık havada bakışmaktan başka şansları olmayan sevgililer için sonbahar ve kış mevsimi onları sevgililerinden mahrum eden birer düşman gibidir. O yüzden kaçınılmaz olarak aşk şarkıları da mevsimlerle, Boğaz'la ve bu "Mehtap" geceleriyle ilgilidir.

Yazılmayan Tarih

Boğaziçi'nde düzenlenen "Mehtap" gecelerinin ne zaman başladığı bilinmese de Abdülhak Şinasi, büyüklerinden Sultan Abdülaziz zamanında bu gecelere bine yakın kayığın katıldığını ve eğlencelerin sabahlara kadar sürdüğünü öğrenir. Bazı gecelerde Hidiv İsmail Paşa'nın Emirgân'daki yalısının haremlik kısmının taraçasında yüz kadar Arap ve Çerkes halayıklardan oluşan saz takımı kendini Boğaz'a dinletir. Eğer o gece "Mehtap" varsa, kayıklar yalının önünden geçerken susarlar. Bir gece yine yalından müzik sesleri yükselirken selamlığa bir haber gelir, ışıklar söner, sonra da sesler aniden kesiliverir. O gece Sultan Abdülhamid'in emriyle kesilen sesler zamanla tamamen yok olur. Abdülhak Şinasi, büyüklerinden öğrendiği bu bilgilere dayanarak kendisinin Boğaziçi kültürünün eskisi gibi ihtişamlı olmayan son evresine tanıklık ettiğini ifade eder.

Boğaziçi'nin yavaş yavaş sona ermekte olan bu gecelerine katıldığı yıllarda bu âdetleri çok alaturka bulur ve sevmez. Hatta dönemin birçok entelektüeli de aynı şekilde düşünür. Ancak Abdülhak Şinasi, insanın bu tür âdetlere uysal bir tarzda yaklaşmayı zamanla öğrendiğini ifade ederek Boğaziçi'nin yazılmayan tarihi için hayıflanır. Fransa'nın yenilmiş bir komutan olan Napolyon için doldurduğu göz kamaştırıcı kütüphaneyi hayret verici bulur. Zira çocukluğunda büyük bir komutan zannettiği Napolyon'un sandığı gibi bir kahraman olmadığını idrak etmesi uzun bir zaman almıştır. Buradan yola çıkarak, yazılmayan herhangi bir şeyin yok olup gittiğini, o yüzden Boğaziçi medeniyetinin fikirsiz ve hissiz bir geçmiş zaman gibi yok olduğunu söyler.

O günleri bir şekilde yazmış bulunan kimseleri araştırdığında karşısına dört isim çıkar; Ahmet Cevdet Paşa, Ali Rıza Bey, Yakup Kadri ve Ruşen Eşref. İlk iki isim gazete ve dergilerde, Yakup Kadri bir hikâyesinde, Ruşen Eşref de bir kitabında bu geceleri tarif eder. Fransızca eserlerde de İzzet Fuad Paşa'yla Said Naum Duhâni'nin anı kitaplarında bu gecelere yer verilir. Duhâni bu gecelerin 1896'dan sonra düzenlenmediğini yazsa da Abdülhak Şinasi bir Boğaziçili olarak bunun doğru olmadığını belirtir.

Abdülhak Şinasi, zamanında istemeye istemeye iştirak ettiği tüm bu gecelerin kendisinde derin izler bıraktığını çok sonraları keşfeder ve hatırladıklarını nihayet kaleme alır. Zira o günlerden geriye kalan tek şey hafızasız ve hatırasız sulardan başka şey değildir. Fakat onun için geçmiş, bozulmayan tek zamandır. Yerinden oynamaz ve hiçbir yere kimildamaz. O gecelerdeki şarkılar da hâlâ içinde çınlamaya devam eder.

Dünyanın oluşmasından önce yola çıkan ancak hâlâ bizlere ulaşamayan ışıklar olduğunu ve ölmüş yıldızların milyon yıllık ışıklarını gördüğümüzü uzun uzun anlatarak başka bir gezegende daha gelişmiş bir medeniyetin sahibi olan canlıların da tıpkı yıldızlar gibi bizim gezegenimize baktığında bizim geçmiş bir manzaramızı göreceğini söyler.

Temalar

Geçmiş Sahiplenme Abdülhak Şinasi Hisar geçmişi bir tarihçi titizliği ve bir şairin romantizmiyle ele alır. Boğaziçi kültürü, düzenlenen "Mehtap" eğlencelerinin bir sonucu olarak kendine şarkılarda yer bulur. Ancak onun dışında herhangi bir sanat dalında temsil edilmez. Abdülhak Şinasi'nin bir Boğaziçili olarak en çok hayıflandığı konu da budur, Boğaziçi kültürü dönemin sanatçıları tarafından kitaplarda ve resimlerde yeterince temsil edilmemiştir. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarında etrafındaki insanların büyük bir merakla sahiplendiği ama onun Doğulu bulduğu için arasına duygusal mesafe koyduğu tüm âdetleri dönemin koşullarını ve o koşulların insanların ruh hâlini nasıl biçimlendirdiğini göz önünde bulundurarak anlamaya çalışır. Çıkardığı mahrumiyetler listesi bunun bir sonucudur. Artık yok olan Boğaziçi âdetlerini ölmüş yıldızların ışıklarına benzetir çünkü zamanında sahiplenmediği tüm o âdetlerin kendisinde derin izler bıraktığını keşfeder. O nedenle, Boğaziçi'ne dair anıları sadece kendisine değil, yok olan bir kültüre de aittir ve bunları kaleme alarak bir şekilde tarihe not düşmek ister.

Bibliyografya

Hisar, Abdülhak Şinasi. *Boğaziçi Mehtapları*. İstanbul: Bağlam, 2005 [1942].